

КНИГОЗНАВСТВО

УДК 090.1(477.41+477.82)“09/13”

СЕРЕДОВИЩЕ “ЛЮДЕЙ КНИЖНИХ” В УКРАЇНІ Х–XIV ст.

Віра ФРИС

*Український католицький університет,
вул. І. Свенціцького, 17, м. Львів, 79011, Україна, тел. (032) 240-99-40*

Коротко досліджено середовище книжників на українських землях Х–XIV ст. Ці люди читали книги, слухали, інтерпретували та створювали нові, а також замовляли собі копії творів. Особливу увагу звернено на київське середовище XI–XIII ст. та волинське – середини та другої половини XIII ст.

Ключові слова: рукописна книга, копіювання книг, літописання, Києво-Печерський монастир, князь Володимир Василькович.

Після прийняття християнства на землі Київської Русі прийшла величезна кількість творів релігійного характеру, які використовувалися при богослужіннях та катехизації (т. зв. “творів типікарного кола”), а також певна кількість творів світського характеру. На думку визначного фахівця-візантиніста Ігоря Шевченка, творів останньої групи було дуже мало у порівнянні з тим величезним масивом літератури, яка включала в себе й античну спадщину, що функціонувала у візантійському середовищі на час входження Київської Русі в коло християнських держав¹. Тому, ведучи мову про книги та “почитання книжне”, ми будемо мати на увазі те, що в Київській Русі основна маса книг мала релігійний характер, зі світських книг на наших теренах було відомо лише кілька назв. Також спробуємо сприймати тезу про “почитання книжне” не через призму читача XXI ст., аби не витворити явно викривлене уявлення про “книжну” ситуацію в XI–XV ст. Досліджуючи книгу, матимемо на увазі, що найпершими книгами-кодексами на наших землях були християнські богослужебні книги.

Під впливом візантійської культури на Русі формувалося місцеве коло “книжних” людей. “Книжними” людьми в окреслений нами час називали осіб, що вміли не лише читати і писати, але й розуміли та сприймали прочитане, могли повчати (тобто пояснювати оточуючим суть прочитаного, вести розмову за темою прочитаного) або скопіювати (більш чи менш талановито) з різних творів текст певного ідеологічного навантаження, зрештою – самостійно укласти повчання чи житіє. Саме так у цій статті ми й трактуватимемо поняття “людина книжна”. Нам цікаво буде дослідити ставлення сучасників до таких людей у різні періоди розвитку книги на наших теренах та спробувати поглянути на них крізь призму зауважень про них самих переписувачів та людей, які користувалися тими книгами.

Досліджуючи цю тему, нам довелося користуватися досить обмеженою кількістю джерел, оскільки з найдавніших часів дійшло дуже мало свідчень про людей, які нас

¹ Шевченко І. Хрещення Київської Русі // *Україна між Сходом і Заходом. Нариси з історії культури до початку XVIII століття.* – Львів, 2001. – С. 55–56.

цікавлять. Найцікавішими для їх вивчення, на наш погляд, є покрайні записи². Певну кількість інформації про середовище “людей книжних” початкового періоду існування кириличної книги на наших теренах знаходимо у різних редакціях літописів, в яких, зазвичай побіжно, згадуються “люди книжні”, та у Києво-Печерському Патерику.

Ми усвідомлюємо, що в різний час утворювалися різні середовища, в яких виникали умови для появи “книжних людей”: у період появи книги на наших теренах це були княжі двори, єпископські катедри, з часом за зразком князів та єпископів почало діяти їхнє оточення, сприяючи людям, які присвятили себе “ученню книжному”. Середовище монахів також породжувало людей, які не лише механічно переписували книги, а й читали та за зразком прочитаного укладали доповіді, житія і в науку наступним поколінням – літописи. З часом, окрім монастирів, які на досить тривалий час зберегли можливість плекати в себе “науку книжну”, роль меценатів відігравали нащадки київських князів, шляхта.

Князі, окрім іншого, сприяли створенню біля себе середовища, де окремі особи могли займатися духовною працею, творчістю. У Повісті минулих літ під 988 р. згадується про спробу князя Володимира організувати навчання з метою збільшення кількості “людей книжних” та про соціальне походження учнів: “...і пославши став він у знатних людей дітей забирати і оддавати їх на учення книжне...”³. Однак він сам недалеко просунувся у “книжній науці”, про що опосередковано йдеться у літописі – в записі під 996 р., на який звернув увагу ще Б. Сапунов: “любил словеса книжные [...] слышал бо едино Євангелие чтомо”⁴ – на більше, швидше за все, в енергійного князя не вистачало часу.

Інакше ставився до книги Ярослав Мудрий – вже в перших літописних згадках, що його стосуються, князь прославляється як такий, що “до книг мав нахил, читаючи часто вдень і вночі. І зібрав він писців многих, і перекладали вони з гречизни на слов’янську мову і письмо [святее], і списали багато книг. І придбав він [книги], що ними поучаються віруючі люди і втішаються ученням божественного слова. [...] Отець бо його Володимир землю зорав і розм’якшив, себто хрещенням просвітив, а сей великий князь Ярослав, син Володимирів, засіяв книжними словами серця віруючих людей, а ми пожинаєм, учення приймаючи книжне”⁵. З його іменем дослідники пов’язують один з періодів початкового етапу слов’янської перекладної писемності та бурхливого розвитку книгописання⁶.

В часи правління Ярослава Мудрого свої “книжні” таланти проявило багато людей, але чи не найяскравішим серед них був Иларіонь Київський, обраний митрополитом, можливо, вже 1044 р.⁷ Про нього у літописі зазначено: “Иларіонь муж благо-

² Детальніше про покрайні записи як джерело до вивчення різноманітних аспектів, пов’язаних із дослідженням рукописної книги та про публікації покрайніх записів і колофонів див.: Фрис В. Культура переписування книг в Україні XI–XVII ст. (вибір протографа, причини виникнення помилок переписувачів і їх виправлення) // *Confraternitas. Ювілейний збірник на пошану Ярослава Ісаєвича*. – Львів, 2006–2007. – С. 235–242 (Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 15).

³ *Літопис руський за Іпатським списком* / пер. Л. Махновець. – Київ, 1989. – С. 66.

⁴ Сапунов Б. Богослова от словес // *Изборник Святослава* / сб. статей. – Москва, 1977. – С. 239.

⁵ *Літопис руський...* – С. 89–91.

⁶ Мещерский Н. А. Искусство перевода Киевской Руси // *Труды отдела древнерусской литературы*. – Москва, 1958. – Т. XV. – С. 54–72; Запаско Я. П. *Пам’ятки книжкового мистецтва. Українська рукописна книга*. – Львів, 1995. – С. 15.

⁷ Брюсова В. Г. Когда и где был поставлен митрополит Иларіон // *Герменевтика древнерусской литературы*. – Москва, 1989. – Сб. I. XI–XIV века. – С. 40–51.

честивь, божественным писаніем разумень⁸ и постникъ”⁹. Він не лише читав книги, але й сам уклав проповідь, що дійшла до нас як один з перших і, мабуть, найбільш вдалих зразків нашої оригінальної літератури – “Слово про закон і благодать”¹⁰. Загалом, на ранньому етапі творення оригінальної літератури на землях Київської Русі, проповідь була найпоширенішим жанром. Авторами перших руських проповідей, починаючи з XI ст., стали Теодосій Печерський, Іларіон Київський, Лука Жидята, Кирило Турівський, Єфросинія Полоцька та ін.

У контексті нашої статті розглянемо і літописання. До літописів, факту та способу їх появи, процесу їх творення у дослідників і до сьогодні виникає надзвичайно багато запитань. Однак, підкреслимо, що літописи є проявом “колективної” творчості, коли кожний наступний “книжник”, що брався продовжувати літопис, укладений попередником, вважав за необхідне не просто продовжити, але й упорядкувати попередній текст, зробити відповідні акценти, які, на його думку, не врахували попередники. З того розмаїття редакцій та різночитань, правок, уточнень, якими рясніють списки та їхні фрагменти, що дійшли до нас, можемо говорити про те, що принаймні раз на 20–50 років у чернечому середовищі, наближеному до того чи іншого князя, з’являвся “книжник”, який міг продовжити літопис на належному рівні. Приблизне уявлення про те, як формувався літопис, можна знайти у праці А. Генсьорського, яка й на сьогодні не втратила своєї актуальності¹¹.

Приблизно в той самий час на теренах Київської Русі з’являється й оригінальна житійна література. Серед найперших – “Житіє святих князів Бориса і Гліба” – братів Ярослава Мудрого. Воно виникло десь у 50–60-х роках XI ст., оскільки їх не згадано у проповіді митрополита Іларіона, проголошеній 1049 чи 1050 рр. Згодом виникли інші варіанти житія цих князів, написані іншими (також анонімними) авторами, утворивши цілий Борисо-Глібський цикл¹². Їх авторів ми також можемо зарахувати до середовища “людей книжних”, як і анонімів багатьох оригінальних творів проповідницького, агіографічного та перигринаційного жанрів, які були добре знайомі з візантійською книгою та за її зразком творили нову літературу на “місцевому” матеріалі.

Наступники Ярослава Мудрого також вважали за необхідне підтримувати “людей книжних”, робили їм замовлення або й просто утримували. Це давало засоби до існування, а також дозволяло займатися справою, яка була, за загальним визнанням, богоугодною та цікавою для них.

Серед літератури, що прийшла на нашу землю з Візантії, чи не найвідоміша книга – так званий “Ізборник Святослава” – укладена у Візантії, перекладена в Болгарії з ініціативи царя Симеона (919–927) і адаптована для сприйняття місцевим “книжним” людом у Києві¹³. Роботу над цим збірником завершили 1073 р. Невдовзі, 1076 р., переписувач Ізборника 1073 р. дяк Йоан закінчив укладати новий Ізборник. Можна припустити,

⁸ У Теодосієвській редакції (списку XV ст. РНБ. Зб. Новгородського Софійського собору): “благъ и книжень” – див.: Абрамович Д. *Києво-Печерський Патерик (Вступ. Текст. Примітки)*. – Київ, 1931. – С. 17.

⁹ Там само.

¹⁰ Про цей твір та його автора маємо досить довгий перелік досліджень, серед інших див.: Ужанков А. Н. Когда и где было прочитано Иларионом “Слово о законе и благодати” // *Герменевтика древнерусской литературы*. – Москва, 1994. – Сб. 7, ч. I. – С. 75–106; *Идейно-философское наследие Илариона Киевского*. – Москва, 1986. – Т. 1–2; та ін.

¹¹ Генсьорський А. І. *Галицько-Волинський літопис (процес складання, редакції і редактори)*. – Київ, 1958.

¹² Левшун Л. *История восточнославянского книжного слова XI–XVIII веков*. – Москва, 2001. – С. 151–153.

¹³ Фрис В. *Культура переписування книг в Україні XI–XVII ст...* – С. 236.

що, працюючи над Ізборником 1073 р., він зрозумів, що багато актуальних питань у цьому збірнику не відображено, тож по закінченні княжого замовлення уклав свою підбірку цитат і повчань, зібравши в один кодекс те, що його хвилювало і здавалося важливим. Судячи зі змісту, при роботі над збірником укладач мусив мати доступ до дуже широкого кола літератури. І тут ми знову стикаємося з непрямою згадкою про багату княжу бібліотеку вже у другій половині XI ст. – у приписці на звороті аркуша 275 є неоднозначна вказівка на використання княжої збірки: “избърано из мьногъ книгъ княжихъ”. Тож маючи доступ до княжої бібліотеки, побожний та працелюбний дяк Йоан протягом трьох років уклав свій компілятивний збірник, назвавши його, як і переписаний ним попередній, Ізборником.

Князі інших земель намагалися не відставати. Так, у житті преподобного Миколая Святоші – чернігівського князя Святослава Давидовича, правнука Ярослава Мудрого, який постригся в Києво-Печерському монастирі у 1106 р., вказано, що він перекладав твори та мав велику бібліотеку, значну частину якої перевіз із собою до монастиря. За словами автора його життя (початок XIII ст.), деякі з цих книг збереглися на момент укладання життя і були відомими саме як книги Миколая Давидовича: “Суть же и книги его многыя и доньнѣ”¹⁴.

Коло книжних людей було досить вузьким, однак воно поширювалося і за межі княжих палат і людей, наближених до князя. У Києво-Печерському Патерику та літописах згадуються імена ченців-книжників. У Лаврентіївському літописі під 1091 р. згадується про те, що святий Теодосій “в словесах книжних веселился”. У Києво-Печерському Патерику в Житті Теодосія Печерського розповідається про те, що цей святий смиренно прях нитки для зшивання аркушів. В його житті вказано, що він ходив до церкви слухати Святе Письмо і впросив родичів віддати його “на ученіе божественных книгъ”¹⁵, отже, можна припустити, що він був письменним, але прядіння ниток для зшивання книг вважав богоугодною справою. Його учень – інок Іларіон – переписував книги, а преподобний Никон “строил”, тобто зшивав і опрацьовував ці книги¹⁶ (напевно, за допомогою ниток, зроблених Теодосієм). Збереглися й імена ченців, що особливо цікавилися книгами. Зокрема, про Даміяно відомо, що він не спав ночами, а все читав книги¹⁷ – очевидно, позичені в монастирській бібліотеці. Це підтверджує припущення про існування в монастирі значної бібліотеки, з якої можна було позичати книги (ймовірно, лише місцевим ченцям). У Патерику йдеться про Микиту Затворника, з яким ніхто не міг змагатися у знанні Старого Заповіту, бо він “изоусть умѣаше: Бытіе, и Исход, Левгыты, Числа, Судии, Царства и вся Пророчества по чину, и вся книги Жидовьскыа свѣдаше добрѣ”¹⁸. Оскільки Євангелія та Апостол його не цікавили, то його і запідозрили у ересі. В тому ж житті вказано, що для подолання хибних думок зійшлося багато преподобних отців, зокрема, згадано й Нестора Літописця та Григорія, творця канонів¹⁹, що є надзвичайно цінним як у контексті середовища “книжників” монастиря, так і у ширшому плані творення релігійних текстів у Київській Русі.

Відоме також ім’я Григорія Чудотворця – власника приватної бібліотеки – “не бѣ бо инога ничто же имѣа развѣ книгъ”²⁰. Ця збірка була настільки значною, що після

¹⁴ Абрамович Д. *Києво-Печерський Патерик...* – С. 114.

¹⁵ Там само. – С. 23.

¹⁶ Там само. – С. 46.

¹⁷ Там само. – С. 51.

¹⁸ Там само. – С. 126.

¹⁹ Там само.

²⁰ Там само. – С. 134.

невдалої крадіжки (Григорій випадково побачив крадіїв і провчив їх) частину книг він віддав “властелину града”, частину продав і гроші роздав бідним, однак частину книг він все ж залишив собі. Про це свідчить його подальша історія: коли до Григорія прийшли просити що-небудь на викуп засудженого, він виніс і передав книги²¹.

Яке ж було ставлення безпосередньо монахів до грецької мови та книг? У Києво-Печерському Патерику вказано, що святий Теодосій “посла единаго от братія блаженный в Костянтинь град, [...] да весь устав Студийскаго монастыря принесеть, исписавъ. Он же повеление преподобнаго отца нашего абие сътвори, и весь уставъ монастырьскый исписавъ, посла к нему”²². Святий Теодосій “повелѣ почести пред братією”²³. Навряд чи вся братія знала грецьку, якою було написано Студійський устав. Ймовірно, ще переписуючи його, посланий чернець перекладав його, або ж устав хтось “толкував” під час прочитання у монастирі. На нашу думку, в середовищі монахів Києво-Печерського монастиря грецька мова не була настільки популярною, як можна собі уявити, зважаючи на інтенсивні контакти з Візантією, греків-митрополитів тощо. Щодо грецьких книг і ставлення до них є ще одна згадка у Києво-Печерському Патерику – маємо розгорнену оповідь про те, як до ігумена Никона з Константинополя прийшли греки-іконописці, щоб розмалювати монастирську церкву Богородиці. По закінченні робіт, згідно з оповіддю, греки (майстри та іконописці) хотіли дістатися додому, але Боже провидіння не дало їм цього зробити, і вони повернулися до монастиря, де й закінчили своє життя. На підтвердження своїх слів укладач “Слова” вказав, що “суть же и нынѣ свиты ихъ на полатах и книги ихъ грѣческыя блюдомы въ память таковаго чудеси”²⁴. Тобто грецькі книги (не вказуючи назв, що також є вельми показовим) зберігали для підтвердження чуда, а не для використання, не приєднуючи їх до книг монастирської бібліотеки. У наведеній цитаті поряд із книгами, а точніше, перед книгами згадано “свити”, тобто сувої, згортки – їх дослідники визначають як листки (аркуші) зі зразками ікон²⁵. Можна також припустити, що, виїжджаючи у далекі краї, дехто з греків узяв старі сувої з творами, які їм хотілося мати в дорозі, та книги.

Книжну культуру Київської Русі органічно перейняли і на теренах Волинського та Галицького князівств, де згодом було створено Галицько-Волинський літопис, звідки ми дізнаємося про основних меценатів XIII ст. Водночас Галицько-Волинський літопис є яскравим прикладом наведеного вище твердження про “колективну творчість” при укладанні літописів. Відомо, що його укладачі використали багато місцевих літописів, у тому числі Літописець 1212 р., редактором якого був “премудрий книжник Тимофій”²⁶, Галицький літопис, редагований печатником Кирилом 1246 р.²⁷ і Холмський літописець 1261 р. єпископа Івана²⁸, Літописець 1269 р. Василька Романовича,

²¹ Абрамович Д. *Києво-Печерський Патерик...* – С. 134–136.

²² Там само. – С. 39; див. також: Абрамович Д. *Изследование о Киево-Печерском патерике, как историко-литературном памятнике.* – Санкт-Петербург, 1902. – С. XVII.

²³ Абрамович Д. *Києво-Печерський Патерик...* – С. 39.

²⁴ Там само. – С. 11.

²⁵ Там само. – С. 213; Евгений, митрополит [Болховитинов]. *Описание Киево-Печерской Лавры.* – Киев, 1826. – С. 108; Макарий [Булгаков]. *История русской церкви.* – Санкт-Петербург, 1902. – 209 прим.

²⁶ Черепнин Л. В. *Летописец Данила Галицкого // Исторические записки.* – 1941. – № 12. – С. 243–244.

²⁷ Пашуто В. Т. *Очерки по истории Галицко-Волынской Руси.* – Москва, 1950. – С. 44, 65–67.

²⁸ Як зауважує М. Котляр, факт редагування згаданих літописів печатником Кирилом чи єпископом Іваном не доведено (Котляр М. Найдавніша повість про Данила Галицького // *Київська старовина.* – 1992. – № 1. – С. 75–76).

Короткий Холмський Літописець Шварна Даниловича, а також Літописець 1289 р. Володимира Васильковича²⁹.

Вже з цього переліку випливає досить широке коло людей, які так чи інакше були пов'язані з укладанням літописів. Отже, при дворі Василька Романовича було укладено літопис і, як свідчать інші згадки, не лише літопис. Так, у похвалі Володимирові Васильковичу літописець побіжно згадав батька князя (Василько Романович – народився бл. 1205, помер 1269 рр.) у цікавому для нас контексті: перелічуючи книги, які вклав у ту чи іншу церкву Володимир Василькович, літописець згадав про те, що в церкву Благовіщення у Кам'янці князь, окрім інших книг: “Соборник отця свого тута положив”³⁰, а також “у монастир у свій [святих] Апостолів він дав [...] і Соборник великий отця свого”³¹. Інформація про два “Соборники отця” наводить на думку про те, що князь Василько Романович, окрім розпорядження про створення вже згаданого літопису, був щонайменше ініціатором створення збірника на зразок Ізборника 1073 чи 1076 рр. Можна також припустити, що під його керівництвом якийсь місцевий книжник укладав збірники повчально-релігійного характеру (“Соборник отця свого” та “Соборник великий отця свого”). Про їхнє релігійне спрямування говорять місця, яким син князя дарує ці Соборники: церква Благовіщення у Кам'янці та монастир Святих Апостолів у Володимирі.

Розвиток книжкової справи літописець пов'язував із волинським князем Володимиром Васильковичем (народився після 1247 р., помер після 1288 р.). Ми знаємо, що він зростав у середовищі, де книги не лише цінували, а й сприяли їх поширенню і створенню нових збірників, подібних до Ізборника 1076 р. Тож не дивно, що в літописі під 1288 роком у посмертній похвалі князю Володимирові Васильковичу вміщено перший у східнослов'янській бібліографії опис книжок та оправ, вкладених (подарованих) князем у різні храми, а також представлено його як людину начитану, “книжну”, яка цікавилася Святим Письмом і, що дуже ймовірно, сама переписувала книги³². Згадки про переписування князем книг досить плутані, однак можна припустити, що спроби переписувати книги (чи книгу) він робив. Це припущення базується як на згадках про переписані ним книги, так і на відомостях про важку хворобу князя. Оскільки ми знаємо, що переписування книг вважалося богоугодною справою, то не було б нічого дивного в тому, що, будучи глибоко віруючою людиною і бажаючи одержати зцілення, князь узявся за перо.

У XV ст. переписано Кормчу, в якій є запис про те, що її скопіював у 1286 р. “Володимир Василькович”, волинський князь, тобто переписувач, копіюючи книгу, переписав і приписку XIII ст. Ця книга розширює наші уявлення про репертуар книг Галицько-Волинського князівства, а також наочно демонструє вплив книжкової культури князівства на подальший розвиток книжності на цих землях. Тут також можемо констатувати і зниження рівня загальних знань у самому “книжному” середовищі: переписувач, копіюючи, не вдумувався у запис. Але можливий і інший варіант: переписувач добре усвідомлював, що в його час не було таких високих авторитетів-меценатів, що підтримували б церкву, книжну культуру, а тому, аби підкреслити поважність переписаної ним книги, переписав і запис із згадкою про волинського князя.

²⁹ Генсьорський А. І. *Галицько-Волинський літопис...* – С. 171–184; Пашуто В. Т. *Очерки по истории Галицко-Волынской Руси...* – С. 101–130; Яремин И. П. *Волынская летопись 1289–1299 гг. как памятник литературы Древней Руси // Труды отдела древнерусской литературы.* – 1957. – Т. 13. – С. 102–117.

³⁰ *Літопис Руський...* – С. 447–448.

³¹ Там само.

³² Там само. – С. 447.

Ще один відгомін про книжне середовище Володимира Васильковича – Повчання Єфрема Сирина, скопійоване 1492 р. із рукопису, виготовленого десь між 1270 і 1288 рр. Писар у 1492 р. беззастережно копіював саму книгу і покрайні записи із протографа, у тому числі й запис про “строителя книг” тивуна Петра, який належав до близького оточення князя Володимира Васильковича. Було змінено лише дату створення рукопису. Тож вийшло, що книгу було переписано 1492 р., за князя Володимира Васильковича, онука Романового*.

У другій половині XVI ст. коло людей, що цікавилися книгою, розширилося за рахунок світського елементу. Прикладом може служити науковий гурток при острозькій академії або діяльність членів Ставропігійського Успенського братства у Львові, братства у Києві, а за ними й у інших містах. Ще пізніше в це коло увійшли священики, поповичі та люди з інших станів.

ENVIRONMENT OF “BOOKISH PEOPLE” IN UKRAINE IN THE 10th–14th CENTURIES

Vira FRYS

Ukrainian Catholic University,

17, I. Svetsits'kyi Str., Lviv, 79011, Ukraine, tel. (032) 240-99-40

The article briefly investigates the environment of “bookish people” on the Ukrainian lands in the 10th–14th centuries. Those people were reading, interpreting, listening to the books as well as creating the new ones. They were also ordering duplicates of writings for themselves. Special attention is paid to Kyiv environment of the 11th–13th centuries and Volyn environment of the mid-13th century.

Key words: manuscript book, copying of books, writing of annals, Kyiv-Pechers'k Lavra Monastery, Prince Volodymyr Vasylykovich.

СРЕДА “ЛЮДЕЙ КНИЖНЫХ” В УКРАИНЕ X–XIV вв.

Вера ФРЫС

Украинский католический университет,

ул. И. Свенцицкого, 17, г. Львов, 79011, Украина, тел. (032) 240-99-40

Кратко исследована среда книжников на украинских землях X–XIV вв. Эти люди читали книги, слушали, интерпретировали и создавали новые, а также заказывали себе копии произведений. Особое внимание обращается на киевскую среду XI–XIII вв. и волыньскую – середины и второй половины XIII в.

Ключевые слова: рукописная книга, копирование книг, летописание, Киево-Печерский монастырь, князь Владимир Василькович.

Стаття надійшла до редколегії 3. 10. 2008

Прийнята до друку 23. 04. 2009

* Багато дослідників вважали, що писар помилився, пишучи дату, і кодекс створено за князя Володимира Васильковича у XIII ст., однак при детальнішому вивченні було встановлено, що книга справді писалася у XV ст.